

Tiszteltetésre jelölés

5671
Perzo.

AZ EGYETEMES REFORMÁTUS JOGADÉMIA
TUDOMÁNYOS ÉRTEKEZÉSEINEK TÁRA

25. SZ.

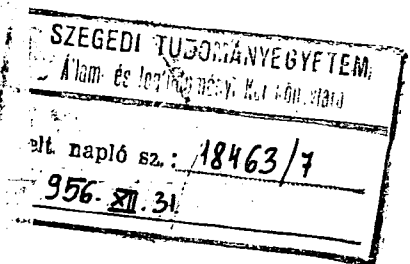

AZ AKARATI ÖNTEVÉKENYSÉG SZEREPE A RÓMAI KÖZ- ÉS MAGÁNJOGBAN

IRTA

RÉTHEY FERENC dr.

NY. FŐISPÁN, EGYETEMI MAGÁNTANÁR,
AZ EGYETEMES REF. JOGAKADÉMIA TB. NY. R. PROFESSZORA

L. m. 610/B

KECSKEMÉT

1937

SZEGEDI Tudományegyetem
Állam- és Legtudományi Kar Könyvtára

Lelt. szám: 4117
7

Szerző kiadása

Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. — Igazgató Tóth László

AZ AKARATI ÖNTEVÉKENYSÉG FOGALMA

Öntevékeny az a szabad akarat, amely saját ténykedésével hív életre önálló joghatásokat.

Az akarat mindig csak valamely állam jogrendi korlátaiban belül lehet öntevékeny.

A szuverén állam jogtételező akarata döntő a tekintetben, hogy mikor és mily mértékben szükséges valamely joghatás létrejöttéhez öntevékeny akarat, és mikor következnek be joghatások akarati öntevékenységtől függetlenül.

Az a szerep, amelyet a jogrend az öntevékeny akaratnak juttat kettős, t. i. van egy e körű korlátoltabb, és egy tágabb körű hatalmi szféra.

A szűkebbkörű akarati tevékenységnél az öntevékenységgel kizárólag arra irányul, hogy az akarati ténykedés a jogrend által megengedett jogi hatásokat beindítsa, folyamatba tegye.

A tágabbkörű, terjedelmesebb hatalmi kört biztosító akarati öntevékenységgel az, amidőn a jogrend az öntevékeny akaratnak már bizonyos autonómiát is ad.

Ez az autonómia abban áll, hogy az öntevékeny akarat, — bizonyos jogrendi korlátokon belül, — a joghatások kiválasztása, vagy kizárása tekintetében is önelhatározó szerephez jut. Ilyenkor az akaratnak már egyenesen jogtételező ereje van. Így lesz az öntevékeny akarat önrendelkező akarattá, vagy más szavakkal autonóm akarattá.

Célunk az, hogy egy oly rövid kis vázlatot adjunk, amely

az öntevékeny autonóm akaratnak a római jog rendszerében betöltött szerepét szemléltetővé teszi.

Elvi szempontként le kell szögezni, hogy a közjogban sohasem lehet az öntevékeny akarat annyira autonóm, mint a magánjogban.

A közjogi jogosítványoknál mindig a kötelező jelleg a kiemelkedő, ezért az akarati autonómia is sokkal korlátozottabb, mint a magánjogban.

A közérdekű szempontok korlátozó ereje azonban áthúzódik a magánjog területére is.

Hiányzik az öntevékeny akarat autonómiája a magánjogban is akkor, amikor az állam a magánjogi jogszabályokkal a közrendet védi, amidőn a jogszabályok erkölcsi, humanitárius, vagy más fontos szociális érdekek szolgálatában állanak.

Az ily szempontokat szolgáltató ú. n. kényszerítő (co-gens) magánjogi jogszabályokat a római jogi jogforrások „jus publicum“-nak nevezték és áthelyezték a közjog területére.

Ez érthető is, mert tudjuk, hogy az ősi római jog rendszerében a köz- és magánjog nem különült oly élesen el, mint a modern jogrendszerekben.

Ismeretes, hogy a római magánjogi jogosítványokat a közjogi jogosítványok bírásától tették függővé. A régi civil jogban magánjogokat csak a közjogi jogosultságtól — az állampolgárságtól — feltételezetten lehetett gyakorolni. A jus civile magánjogi jogosítványainak minden esetben a civitas volt az előfeltétele.

A magánjogi kényszerítő jogszabályok közjogi jellegét igazoló forráshely Papinianustól ered: „Jus publicum privatorum pactis mutari non potest.“¹

I. AZ AKARATI ÖNTEVÉKENYSÉG A RÓMAI KÖZJOGBAN

A római birodalomban az államigazgatás kétféleképpen történt, központilag és decentralizáltan.

A központi igazgatás szerve Róma volt. Róma testésítette meg az állameszme egységét.

Voltak ezenkívül a római birodalomnak önkormányzati autonómiával rendelkező decentralizált közigazgatási közü-

¹ L. 38. D. pe pactis 2, 14.

letei is. Ilyenek voltak: a municipia, coloniae, provinciae.

Az önkormányzati testületek léte, jogosítványaiknak terjedelme Rómától függött. Autonóm tevékenységük jogalapja a Rómától kapott felhatalmazáson alapult. Autonómiájuk úgy keletkezett, hogy az államigazgatás egy meghatározott körét nekik Róma átengedte és ezen belül autonóm tevékenységüket elismerte.

Vizsgáljuk külön-külön, hogy milyen közjogi autonóm akarati ténykedéseket végzett Róma és milyen mérvű autonómiával rendelkeztek az egyes decentralis közigazgatási közületek.

a) *Az akarati öntevékenység a központi államigazgatásban*

Rómában az állami élet központi irányításába két kollektivitás kapcsolódott be öntevékeny autonóm szervként, ú. m. a senatus és a comitia.

A kollektivitás öntevékeny autonóm akarata mindig az öntevékeny egyéni akaratok szintézise volt. A szintetikus egyéni akaratokból adódott a kollektív akarat és lett autonóm testületi akarattá.

Mindjárt kezdetben fel kell hívni a figyelmet egy igen fontos körülményre és pedig arra, hogy más világszemlélet érvényesült a senatus és más a comitiák öntevékenységeénél.

A senatusban az öntevékeny akarat kialakulásánál az előkelőségi elv — vagyis kvalitatív világszemlélet — jutott kifejezésre.

Tudjuk, hogy a senatus intézményének alapeszméje az előkelőség és érettkor irányító szerepének a biztosítása volt.

A comitiákban viszont a tömegelv — a kvantitatív világszemlélet — érvényesült. A comitia a tömegek irányító szerepét biztosította az állam ügyeinek intézésében. Más volt tehát az öntevékeny egyéni akarat szerepe a senatusban és más a comitiákban.

Az öntevékeny egyéni akarat a senatus consultumok meghozatalánál közvetlenül kapcsolódott be az állami élet irányításába.

Ezzel szemben a comitiáknál a képviselő mesterséges intézménye volt közbeiktatva.

A comitiák fajai szerint, a curia, centuria, tribus, voltak azok a közjogi szervezetek, amelyek közbeiktatásával közjogi téren az egyéni akarati öntevékenység hatékonyá lett.

Az előkelőségi és tömeg elv két egymást kiegészítő, egymásra ható, erőösszetevő gyanánt volt beillesztve a római állami élet szerves életműködésébe.

Az a kérdés, hogy az előkelőségi elvnek a római állami élet irányításába való intézményes bekapcsolása nem az arisztokratikus római szellem sajátos megnyilatkozása volt-e?

Semmiesetre sem!

Az előkelőségi elv bizonyos mérvű érvényesülése minden állami berendezkedésben önmagától adódó szükség-szerűség.

Még a mai eltömegesítés korszakában sem lehet egy konszolidált állami berendezésben az előkelőségi elv bizonyos fokú érvényesülését kizárni. Napjainkban az egyéni élet irányításában mind nagyobb szerep jut a kollektívák-nak. Az egyéni akaratú autonóm öntevékenyülést ezek mind nagyobb mértékben gátolják.

Mindennek dacára azonban igen nagy szerepe van még ma is az előkelőségi elvnek, mert ma is szükséges egy hierarchia.

A kiválasztódás, a szelekció, ma is csak a szellemi előkelőség révén lehetséges.

Rómában az előkelőségi elven felépülő senatus és a tömegelvet szolgáló comitiák tényleges hatalmi egyensúlya a történelem folyamán változott.

Kezdetben, a királyság korában, a törvényhozásban, az autonóm állami összakarát kiformálásában a senatus és a comitia két egyenrangú tényezőként állott egymás mellett.

Különösen jellegzetesen domborodik ez a helyzet akkor, amidőn a curiális alapon megszervezett comitia curiata kezében volt az állam legfontosabb ügyeinek az intézése.

Mindazonáltal nem vitás, hogy a patricius comitia curiata csak szűk keretek között valósította meg a tömegelv gyakorlati érvényesülését. A comitia curiata kizárta a plebejus elemnek az állami életben való aktív részvételét.

A tömegelv csak akkor valósult meg igazán, amikor a centuriális közgyűlés behozatalával a plebejusok a kollektív állami akarat kialakításának aktív részeseivé lettek.

Tulajdonképpen csak ekkor lett a tömegelv az előkelőségi elvnek egyenrangú közbizalmi tényezőjévé.

A köztársasági kor a tömegelv uralmi jegyében zajlott le, mert a legfontosabb állami feladatokat (törvényhozás, hadüzenés, békekötés) a centuriális közgyűléseken intéz-

ték el.

A helyzet tehát az volt, hogy amíg a királyság korában az állami öntevékenység az előkelőségi elv jegyében bonyolódott le, addig a köztársasági korban a tömegelv jutott túlsúlyra.

A tömegelv legteljesebben a köztársasági korban jutott érvényre, amikor a polgári hadsereg lett a kormányzó „populus romanus“-sá.²

A tömegelv kulminációja kétségtelenül a köztársasági korra esik. A következő alkotmányjogi korszakban, a császárság korában, már a tömegelv fokozatosan háttérbe szorult és lépésről-lépésre adott helyet az előkelőségi elv uralmának.

Az előkelőségi elv fokozatos kiépítésére már igen jelentős lépés történt a köztársasági formába öltöztetett császárság korában. Ebben a következő tényezők játszottak közre.

A nép tisztviselői mellé felsorakoztak a császári tisztviselők, ami az előkelőségi elvet segítette uralomra.

Az állami hatalom gyakorlása a senatus és a császár között oszlik meg. Az előkelőségi elvet megtestesítő két alkotmányjogi tényező osztozik a szuverénitás gyakorlásában. A diarchia e korban szintén az előkelőségi elvet szolgálta.

Az előkelőségi elv a betetőzéshez az abszolút keresztyén császárság korában jutott.

Ennek útja a következő volt: A comitiák hatásköre a senatusra szállott, Nerva óta már nem is tartottak comitiát. A törvényhozó hatalmat a senatus gyakorolta, amely testület teljesen az előkelőségi elv jegyében volt megszervezve.

A senatust majorizáló császári ház tagjai és a császári tisztviselők mind az előkelőségi elv uralmát biztosították. A tömegelvet teljesen háttérbe szorították. Az előkelőségi elv teljes betetőzéshez akkor jutott, amikor a császártól függő nagyszámú senator kinevezésével a császár — az állami hierarcia csúcsán álló egy egyén — és pedig a legelőkelőbb, tartotta a kezében az állami élet irányítását és az állami akarat miként való kiformálása tisztára tőle függött. Ez a helyzet a diktatórikus monarchia korában.

Ez azonban egyben az egyéni akaratú autonóm öntevé-

² Sohm—Miiteis—Wenger, Institutionen Geschichte und System des röm. Privatrechts. 17. kiadás. 40. 1.

kenység végét is jelentette. Akarati autonómiáról sem egyéni, sem kollektív akarati autonómia formájában beszélni nem lehet.

Az autonóm akarat minden vonatkozásban eltűnt a római közjog területéről.

b) *Az önkormányzati közigazgatási közületek akarati öntevékenysége*

Rómában a következő önkormányzati közületek voltak: municipia, coloniae, provinciae.

A municipiumok keletkezése oda vezethető vissza, hogy Róma a köztársasági korban, hódításai során számos idegen községet olvasztott be a birodalomba. Ezeknek önkormányzatot adott.

Az állami élet központosításának is megvolt a végső határa. A római birodalom területének a megnövekedésével egyes közigazgatási teendőket saját területükön a municipiumokra kellett bízni.

Coloniae elnevezés alatt oly területeket értettek, amelyek úgy létesültek, hogy a római állam bizonyos részekre tervszerűleg telepítette oda állampolgárait.

Ezzel a telepítéssel nem annyira a föld megművelése volt a cél, de ezek elsősorban is katonai célokat szolgáltak. Ilyen telepítéseket úgy az ország belsejében, mint a tengerparton létesítettek.³

A polgári községeknek ezekszerint két csoportja volt, ú. m. municipia és coloniae.⁴

Úgy a municipiumok, mint a coloniák is csak egy közös szempontból érdekelnek bennünket, nevezetesen, hogy ezek oly polgári közigazgatási közületek voltak, amelyeknek bizonyos mérvű autonómiája volt.

A municipiális szervezetek a mai városi közületekhez hasonlóan az államigazgatás decentralizált szerveiként működtek Rómában.

E polgári községeken kívül voltak még a provinciák. Ezeknek a reájuk átruházott jogkörben szintén autonómiájuk volt.

³ A coloniákat államjogi helyzetük szempontjából két csoportba osztották, voltak latinjogú és római jogú coloniák. (coloniae Latinae, Latini coloniarii és coloniae civium Romanorum.)

⁴ F. két típus már a köztársasági korban lényegesen különbözött egymástól, mindenik más természetű alkotmányt kapott Rómától.

Dolgozatunk különleges céljánál fogva nem foglalkozunk az idevonatkozó további részletekkel.

A provinciák lakóinak azonban nem volt polgárjoguk, a peregrini dedíticii jogi helyzetében éltek. Ez különböztette meg a provinciákat a polgárjoggal bíró egyéb városi közigazgatási közületektől.

A római provinciák keletkezése Róma világhatalmi törekvéseivel függött össze. Róma hódításai során hatalmas országokat hajtott uralma alá. A vele rivalizáló államokat legyőzve, területüket birtokba vette. Csak természetes, hogy e területeken nem engedhetett meg önálló politikai tevékenységet. A provinciákat a praetorok és promagistratusok igazgatták, akik azokat gazdaságilag igen gyakran kizsákmányolták.

Égész természetes, hogy a provinciák mindent elkövetek, hogy a gazdasági kizsákmányolás ellen védekezzenek. Ezért folyt a küzdelem úgy gazdasági, mint jogi téren is.

Küzdelmük sikere bizonyos mértékig biztosítva is volt, mert Rómának is érdekében állott, hogy megtalálja a megfelelő megoldást. A leigázás végső konzekvenciáját — a rabszolgaságba vetést — csak egész kivételesen alkalmazták, de akkor sem lehetett ezt az eljárást egész provinciákkal szemben követni.

A helyzet megoldása a következő volt.

A provincia lakóit „peregrini dedíticii“-vé tették, telkeiket, mint ager stipendiariust örökbérletben náluk hagyták. Ebből azután az idők folyamán a magántulajdonnak egy különleges faja fejlődött ki.

Minden gazdasági természetű jog csak akkor bír gyakorlati értékkel, ha ahhoz közigazgatási és bírói jogvédelem is járul.

Csak természetes, hogy a provinciák lakói is igyekeztek a közigazgatási és bírói hatalmat a maguk autonóm jogkörébe bevonni. Ennek útja és módja a leigázásuk közepe tette csak az lehetett, hogy a győző Rómával oly megegyezésre léptek, hogy — legalább visszavonásig — megtarthassák önkormányzatukat és önálló jogszolgáltatásukat. Ez biztosította a provinciák számára az autonóm akarati öntevékenységet.

Igaz ugyan, hogy joguk csak származtatott természetű volt és csak a visszavonásig volt érvényben, mindazonáltal biztosítva volt számukra a közigazgatási, tehát a közjogi autonómia.⁵

⁵ L. Heinrich Siber, Römische Recht in Grundzügen für Vorlesungen. I. Römische Rechtsgeschichte, Berlin, 1925. 30. és kkt.

Miben állott e közjogi testületek autonóm akaratí öntevékenysége?

Abban, hogy önkormányzati tevékenységük közben egy kollektív autonóm akarat formálódott ki. Az önálló statutum alkotási jog révén hozhattak saját területükön érvényes külön jogi rendelkezéseket.

Igen fontos annak megállapítása, hogy az állam eszmeegységét megalósító autonóm állami akarat és a decentralizált kollektív autonóm akarat hogyan illeszkedtek egymás mellé.

Mindenesetre az egységes állami akaratnak kellett az egész vonalon irányítóknak lenni.⁶

Az autonóm közületek statutum alkotási jogát az államnak az állameszme egysége érdekében föltétlenül korlátoznia kellett.

Ez annál természetesebb, mert a városi igazgatás Rómában is csak az állami igazgatás szolgálatában állhatott.

Az autonóm városi jog Rómában lényegében származtatott jog egy mandált hatalmikör volt. Ez úgy keletkezett, hogy bizonyos közigazgatási feladatokat a központi államigazgatás köréből kihalított és azokat az autonóm városi közületekre ruházták.⁷

Ez oly adottságot teremtett, amely azt vonta maga után, hogy a városi autonómia sohasem jelentkezhetett az állami akarattól független jogkör gyanánt. A mindenkori szükséghez képest mindig Róma állapította meg az általuk intézendő feladatokat.⁸

⁶ Mommsen korszakot alkotott nagy művében: *Römisches Staatsrecht*. Leipzig, 1887. (III. k. 812. és kl.) helyesen mutatott rá a statutárius jog korlátaira. Nézete szerint a községeknél is érvényesült a római jognak a testületekre vonatkozó az az általános szabálya: „dum ne quid ex publica lege corrumpant“.

⁷ Igen szépen fejtegeti ezeket a kérdéseket Hans Rudolf a „Stadt und Staat im Römischen Italien“. Leipzig, 1935.

⁸ Rudolf (i. m. 3. és kl.) szembe fordul Mommsen nyomán eddig úgyszólván nem is vitatott azzal a felfogással, amely a municipális jog eredetét akként értelmezi (Mommsen i. m. III. k. 777. l.), hogy a municipális autonómia nem más, mint egy átfarmált autonómia. („Umgestaltete Autonomie.“) Ezt Mommsen úgy értelmezi, hogy a római államba bekebelezett idegen községi állam szuverénitása átalakult municipális autonómiává. A lényeg az ő felfogásában tehát az, hogy a bekebelezett állam szuverénitása, mint rész-suverénitás, községi autonómia formájában konzerválódott.

Ez az elgondolás a szuverénitás és a területi annexióról alkotott modern nemzetközi jogi tudományos felfogással a legszögesebb ellentétben áll.

A tudomány mai állása mellett kétségtelen, hogy az idegen államok be-

E feladatkörön belül azonban teljesen szabadon alakult ki a kollektivitás autonóm öntevékeny akarata. Az összességi akarat az átruházott jogkörben önálló jogrendező akarrattá lett. Nem szabad azonban szemelől téveszteni, hogy az autonóm akarati öntevékenység kérdése teljesen független a jogkör eredetétől. Semmi akadálya nem lehet annak, hogy a kollektív akarati öntevékenység átruházott jogkörben is autonóm lehessen.⁹

A municipális autonómia a köztársasági Róma autonómiájának a képére volt kiformalva. Ez annyit jelent, hogy a municipális autonómiának is az volt a sorsa, mint a Róma város autonómiájának.

A köztársasági korban a városok közigazgatási ténykedése is a tömegelv uralmának a jegyében zajlott le.

Ezekszerint a római birodalomban a tömegelvet szolgáló autonóm akaratnak két összetevője volt, ú. m. a római és a városi comitiák szervezetében kifejezésre jutó kollektív akarat. Csak természetes, hogy e kollektívítások autonóm tevékenysége is útjában állott a császár egyeduralmi törekvéseinek.

Ezenkívül az sem volt a császárnak tetsző dolog, hogy

olvadása után, — a területi annexió esetében, — a beolvadó államok szuverenitása teljes mértékben, minden fenntartás nélkül megszűnik.

A régi szuverenitás részleges konzerválásáról, vagy átformált fenntartásáról szó sem lehet, mert ez az annektáló állam szuverenitását sértené.

E felfogás jogi konzekvenciáit úgy a köz-, mint a magánjog terén következetesen keresztül is viszik.

Epen ezért szokás újabban a nemzetközi jog tudományában a jogszabályok honosításáról beszélni.

⁹ A római birodalomban a városi berendezkedés nagy fontosságát legjobban jellemzi az a körülmény, hogy a császárság kezdetén már a városi közigazgatás az egész Itáliára kiterjedt. A félsziget területe a városi területek hézagnélküli hálózata volt.

Róma városának nem volt az állam egész területére kiterjedő saját territoriuma. Tudjuk azt, hogy Róma területe az első mérföldköig terjedt ki.

Ezenkívül, — tehát Róma közvetlen kapuja előtt, — megkezdődtek az itáliai városok territoriumai.

Róma birodalmának alkotmánya egészen a municipalis szervezeteken nyugodott. A IV. század írói már a birodalomról, mint városokról beszélnek. (Rudolf i. m. 242. l.) Karlowa Römische Rechtsgeschichte, Leipzig. 1185. I. k. 576. l.: „Auf dem städtischen Gemeinwesen beruht schliesslich das ganze römische Reich.“

Ez mutatja, hogy a városi kollektívítások autonóm akarati öntevékenysége az állami igazgatásnak mily hatalmas erőtenyezői voltak.

Mommsen S. T. R. III. k. 820. és kl. és Karlowa R. G. F. 576. l.

a kollektívítások összakaratának kiformalásában túlsok volt az egyéni akarati öntevékenység.

Tudjuk azt, hogy az egyakaraton felépülő kormányzati berendezkedés nemcsak a kollektívák akarati tevékenységét szorítja meg, de az egyéni akarati öntevékenységet is, a legteljesebb mértékben perhorreszkálja.

Le akartak tehát számolni a császárok a kollektívítások autonóm akarati öntevékenységgel is.

A római comitiák megszűnését nyomon követte a municipális comitiák megszűnése is.

A princeps végetvetett a municipális községi tanácsok önkormányzatának, a községi igazgatást oly erős ellenőrzés alá vette, hogy az egész városi autonómia már csak pusztán névvé lett.¹⁰

A princeps abszolút hatalmának kiépítése úgy Rómában, mint a municipiumokban is, az öntevékeny kollektív akarat végét jelentette.

Nézzük, hogy a szoroson vett adminisztratív teendőkön kívül még mily természetű más ügyek tartoztak a városi kollektívítások autonóm hatáskörébe.

A városi közületek tagjaiból külön cenzust készítettek. A község céljaira helyi adókat vetettek ki.

E tevékenységüket közös elnevezéssel jelölve, azt mondhatjuk, hogy a pénzügyi közigazgatás terén külön autonóm akarati öntevékenységük volt.

Az autonóm akarati öntevékenység legfontosabb területe azonban a municipális bíráskodás volt. A későbbi városokat nagy politikai jelentőségükhöz épen a bíráskodási joguk segítette.

A bíráskodásban ugyanis az állami főhatalom gyakorlása ölt testet. A bíráskodási jog az állami szuverénitás gyakorlati megvalósításának egyik legfontosabb területe.

Róma a bírói hatalom gyakorlásának egyrészét a municipális városoknak engedte át, ami által ezek az állami szuverénitás részeseivé lettek.

Lényeges annak a kidomborítása, hogy a városok a bírói hatalmat — bármely korlátolt keretek között is — csak úgy gyakorolhatták, ha a római állam javukra a maga felségjogáról lemondott, illetve a felségjogát a városok javára korlátozta.

¹⁰ Mommsen. S. T. R. III. k. 812. és kl.

Az autonóm közületeknél a bíraskodás is származtatott jogkörből eredő autonóm jog volt.

A jogosultság végső forrása itt is az állameszme konkrét alanyiségát megtestesítő római comitiák határozatára volt visszavezethető.¹¹

A városok bíraskodása révén azután a római birodalomban különböző bírói kerületek keletkeztek. A városok polgárai saját lakóhelyük városi jogszolgáltatása alá tartoztak. A municipális bíróságok illetékessége — a mai perjogi terminológiával élve — kizárólagos bírói illetékesség volt. A városi polgárjog — origo — lényeges sajátossága épen a forum originisben csúcsosodott ki. Ki volt zárva a városi bíraskodás alól való exemptio minden lehetősége.¹²

A bíraskodás mindkét ágában — a büntető és a polgári bíraskodásban — egyaránt fontos szerepe volt a városoknak.

Bár a városok büntető bíraskodásának kérdése vitatható, mégis kétségtelen, hogy a városoknak megvolt az a joga, hogy oly rendszabályokat léptessenek életbe, amelyekkel a városi polgárok vagyonát és a város egyéb fontos közérdekét is megvédjék.

Minden városnak megvolt a peculatusra vonatkozó maga külön rendszabása. A városi pénzek elsikkasztását és a közokiratok megsemmisítését a legszigorúbban büntették.¹³

Egész természetes, hogy a városoknak e tilalmi szabályok kikényszerítésére büntető jogszolgáltatással is kellett bírniok.

Így pl. tiltó rendszabályokat állítottak fel oly vétségek elkövetésére, amelyek az ingó tulajdon ellen irányultak.

A források mai ismerete mellett nem igazolható, hogy a városoknak lett volna ezen túlmenő autonóm büntető jogszolgáltatása.¹⁴

¹¹ Rudolf i. m. 224. és kl.

¹² D. 50. l. 29. Mommsen, S. T. R. III. k. 817. l.; Rudolf, i. m. i. h.

¹³ Rudolf i. m. 231. l.

¹⁴ Mommsen (S. T. R. III. k. 818. l.) véleménye szerint a köztársasági korban és a császárság korában is, — legalább is Itáliában, — megvolt a municipális hatóságoknak az illetékessége a következő büntetendő cselekményekre, gyilkosság, emberrablás, házasságtörés, uzsora, hamisítás, erőszakoskodás

Ezzel szemben Rudolf (i. m. 134. l.) meggyőzően reámutat arra, hogy a városoknak nem volt autonóm büntető igazságszolgáltatási hatalma. Épen az itáliai városok jogi helyzetének a megvilágítása révén sikerült neki bebiztosítani, hogy ott a városoknak ilyen joga nem volt.

A municipális *juris dictio inter privatos* — a polgári jogszolgáltatás terén egész más volt a helyzet.

Már fentebb is említettük, hogy Róma bizonyos vonatkozásban lemondott a városok javára a maga bírói felségjogáról. Ez a megállapítás főként a polgári jogszolgáltatásra vonatkozik. Róma a kisebb jelentőségű polgári peres ügyekben átruházta a *juris dictio*-t a városokra. E révén azután a városok, — habár mandált jogkörben is, — de mégis önálló joghatósághoz jutottak.

Ezek szerint a római birodalomban a bíráskodás kétféle jogterületen zajlott le, ú. m. államin és városin. Róma a maga bírói felségjogát megosztotta a városokkal és pedig akként, hogy egy bizonyos kisebb perérték erejéig a városoknak bíráskodási jogot engedélyezett.

Sőt voltak olyan esetek is, amidőn a limitált perértéknél nagyobb összeg iránt folyamatba tett perekben is helyi bíróságok járhattak el. Ez akkor fordult elő, amikor csak a gyors beavatkozással lehetett a nagyobb kárt elhárítani. Így pl. a *cautio damni infecti* esetében.

Az alsóbbfokú polgári bíráskodást territóriumaikon minden vitán kívülállóan a városok gyakorolhatták.¹⁵

Midőn a *juris dictio*-val felruházott városi magistrátusok — a *duoviri*, *quattuorviri*, *jure dicundo*, *prefecti* — a község nevében gyakorolták a jogszolgáltatást, ezt a kollektivitást autonóm akarati öntevékenységnak kell tekinteni.

c) Az akarati öntevékenység a római perjogban.

A római polgári peres eljárásban két irányban találkozzunk akarati öntevékenységgel, ú. m. a jogszolgáltató magistrátusok és a peres felek ténykedéseiben.

A rendes peres eljárásnál az *ordo judiciorum privatorum* szerint a per megalapításához e két tényező autonóm

Igen nagy súllyal esik latba az a körülmény, hogy a városoknak még a rabszolgákkal szemben sem volt korlátlan büntető joghatósága. Hatáskörük csak egy *modica castigatio*-ra terjedt ki. A község halálos ítéletet még a rabszolgákkal szemben sem hajthatott végre (Rudolf, i. m. 234. l.) Karlowa, R. G. I. k. 592. l. „Zu Ulpianus Zeit durften die Municipalmagistrate nicht einmal gegen einen *servus* auf Todesstrafe, sondern nur auf eine *modica castigatio* erkennen.“

Ez lényegében igazolja, hogy büntetőbírói joghatósággal még átruházott jogkörben sem rendelkeztek az autonóm önkormányzati közületek.

¹⁵ Leopold Wenger, *Institutionen des römischen Zivilprocessrecht*. München, 1925. 38. és kl.

akarati tevékenységének összeműködésére volt szükség.¹⁶

Ez a két tényező az állami impériumot gyakorló magistrátus és a peres felek.

A római peres eljárás az alakias percesekek halmazata volt. Ünnepléses gestumok és szólások megismétlésében állott. Ezeknek elvégzése mindig akarati öntevékenységet igényelt.

Az alakiaságok az akarati autonómiának általában formai korlátját képezik. Ezért nem lehet ott, ahol alakiaságok szükségesek, teljes akarati autonómiáról beszélni.

Dacára azonban annak, hogy a római peres eljárás a legteljesebb mértékben alakias volt, mégsem zárta ki az autonóm akarati öntevékenységet.

A felek autonóm akarati öntevékenysége már a perbehívásnál érvényesült.

A klasszikus jog az alperesnek a bíróság elé állítását tisztára a pert indító fél autonóm akarati öntevékenységre bízta.

Már a XII. t. t. megengedte, hogy a perbeli ellenfelet erőszakosan állítsák a bíróság elé. Ezt nevezték in jus vocatio-nak.

A feltétlen és elodázhatatlan bíróság elé állítási kötelességet később enyhítették. A perbe hívott fél maga helyett vindexet állíthatott. Sőt a vadimonium intézményének meghonosodásával az egész peres eljárásnak civilizáltabb formája lett, mert a bíróság előtt való megjelenést és a peres határidők betartását is kezesek állításával lehetett biztosítani.¹⁷

Így a perbe hívó felperes akarati autonómiája bizonyos korlátozást szenvedett. Még messzebbmenő könnyítést jelentett az az állapot, amidőn a szigorú jogkövetkezményekkel járó in jus vocatio-t megelőzte az editio actionis, amelynek során a felperes a vita anyagát alperessel már előzetesen, bíróságon kívül közölte.

Ezek a könnyítések elviselhetőbb állapotokat teremtettek.

Ezekután már a legnagyobb ritkaságok közé tartozott, hogy az alperest azonnali hatállyal a bíróság elé állították.

A perbehívás hosszú időn át mégis a magán-idézés for-

¹⁶ Karlowa (R. G. i. h.) a polgári jogszolgáltatást a municipiumoknál átruházott jogkörből származónak tartja. Ezt a joghatóságot a municipális magistrátusok delegatio alapján gyakorolták.

¹⁷ Réthey F. A vadimonium. Kecskemét, 1916. 17. és kl.

májában ment végbe. Ez annyit tesz, hogy az idézés terén igen hosszú időn át a felek akarati öntevékenysége volt az irányító és döntő.

Később, az extra ordinaria cognitio idejében, háttérbe szorult az idézésnél a felek akarati öntevékenysége. A magán-idézés helyébe a hivatali idézés lépett és az idézés a magistratus dolga volt. E révén az ő akarati öntevékenységenek jutott elhatározó jelentőség.

A justiniánusi jogban már az idézésnél mindig a bíróság áll a felek között és felett.¹⁸

Nézzük a per egyes mozzanatait közelebbről. Vizsgáljuk az akarati öntevékenység szerepét a peres eljárás két szakában ú. m. az in jure és az apud judicem eljárásban.

Az in jure eljárási szak tulajdonképpen peralapításra szolgált. Itt a peres feleknek elhatározó jelentőségű szerep jutott.

A legis actionális eljárás korában a rendes perben az egész in jure eljárás a felek autonóm akaratai ténykedésének jegyében folyt le.

Már a legelső lépésnél, t. i. a permegindításnál, perdöntő jelentősége volt a felek akarati öntevékenysége. Csak a jogvitát megállapító legis actio véghezvitele után lehetett a peres ügyet az autozizált bíróság elé terjeszteni.

A legis actionális eljárás a felek akarati öntevékenységét kívánta meg. A legkisebb részletekig meg voltak szabva az ünnepélyes cselekmények és elő voltak írva, az egyes legis actionális eljárási módok különböző faja szerint igazodó, különböző ünnepélyes szövegek. Ezeknek a betartására annyira kellett ügyelni, hogy a legkisebb forma-hiba causa cadere-t vont maga után.

E szigorú megkötöttség ugyan korlátozta a felek akarati autonómiáját, viszont azonban a felek akarati öntevékenysége nélkül nem lehetett a peralapítási szakot befejezni.

A felek akarati öntevékenységének a csúcspontja azonban mégis a litis contestatióban domborodott ki, ahol már teljes akarati autonómia érvényesült. A lit. cont. ugyanis formális perszerződés volt, amely a két fél megegyező cselekménye útján constituálta a pert.

A megegyezésnek arra kellett irányulnia, hogy a felek a

¹⁸ Jörs—Kunkel—Wenger Römisches Recht. 2. kiadás. Berlin, 1935. Wenger 21. §.

A részletekre nem térünk ki közelebbről, csak arra akartunk reámutatni, hogy az idézésnél is szükség volt akarati öntevékenységre.

szabatosan körülírt jogvitájukat a judex gyanánt szereplő polgártársuk ítélete alá bocsátják.¹⁹

A helyzet igazi megértéséhez hozzátartozik annak a kiemelése is, hogy a peralapításba a felek autonóm akarati öntevékenységen kívül egy másik igen fontos akarati öntevékenységek is be kellett kapcsolódnia. Ez az akarati öntevékenység a per urának, a praetornak, a judicatió-s parancsában öltött testet.

A peralapítás befejezésével a mondottak szerint a iudicium privatumnál két autonóm akarati öntevékenység összefüggésére és összhangjára volt szükség.

A két autonóm akarati öntevékenységek közül azonban a felek autonóm akarati öntevékenysége volt a fontosabb, mert ez volt a döntő a per sorsára.

A felek akarati autonómiája annyiban volt döntő, hogy a iudicium legitimumnál a magistratusnak különben korlátlan akarata megtörhetett a feleknek törvényileg védett akaratán.

A magistratus nem kényszeríthette reá a felekre sem az ítélező bíróságot, sem egyik vagy másik nekik nem tetsző esküdtet nem erőszakolhatta reájuk.²⁰

Arra ugyan joga volt a magistratusnak, hogy megtagadhatta a felektől a bíraskodást, — sőt hatalmi körén belül még az érvényben levő jogon is túltehetette magát egyes esetekben — de a peres felek perindítási autonóm ügyleti akaratát egyáltalában nem befolyásolhatta.

A polgároknak ezt a kiváltságos helyzetét a köztársasági kor szülte. Ez a köztársasági polgár arisztokratikus önállóságának jogi intézményesítése a perjog terén.

A két akarati tevékenység összehangolása tehát akként történt, hogy a rendes perben a praetornak az in jure eljárásban autorizáló szerepe volt, a pert azonban a feleknek a litis contestatió-val kapcsolatban elvégzett alakias cselekményei alapították meg.

Annál fontosabb volt a felek akarati öntevékenysége, mert az in jure eljárás befejezését jelentő litis contestatióban kifejezésre jutó félmegegyezésen nyugodott a judex állása is, aki nem volt más, mint az általuk szabadon választott bíró.

¹⁹ Jörs. R. R. Wenger. 3. §.

²⁰ Wenger, R. Z. P. 45. 1.

Ez biztosította az in jure eljárásban a felek autonóm akaratának elhatározó jelentőségét.

A praetornak *judicatiós* parancsában megnyilvánuló autorizáló tevékenysége ugyan együttható tényezője volt a peralapításnak, de nem volt annak megindítója.

A formuláris eljárásban fokozódik a praetor közteműködésének a jelentősége.

A feleknek meg kellett egyezniök a formulában. A felek akarati öntevékenysége nélkül tehát itt sem indulhatott meg a per.

A formuláris eljárásban azonban már viszont a praetor akarati öntevékenységének autonómiája erősebb mint a feleké. Az írásbeli formáság kiépítésével a praetor egyre nagyobb jelentőségű szerephez jutott. A praetor akarati öntevékenységének autonómiája mindjobban előtérbe lépett. A jogtétélezéssel kapcsolatban majdnem korlátlan volt a praetor autonóm akarati öntevékenysége.

Az új anyagi jogszabályokat épen a perjog eszközeivel — a *dare* vagy *denegare actionem* segítségével — hívta életre.

Ez annál nagyobb jelentőségű ténykedés volt, mert módjában is állott, hogy a maga autonóm akaratát a felekre reakényszerítse. Ha a peres felek nem tartották volna tiszteletben akaratát, egyszerűen nem autorizálta a választott-bírói szerződést.

A folyton fokozódó jelentőségű praetori autonóm akarati öntevékenység lassan kiegyensúlyozta a peres felek akarati öntevékenységének kezdetben preponderáns jelentőségét.

Később azután már az *extra ordinaria cognitio* során a praetor autonóm akarati öntevékenysége nemcsak a felek autonóm akarati öntevékenységgel konkurráló akarati energiává lett, de egyenesen olyan fölényhez jutott, amely az egész római peres eljárás jellegének az átalakulásához vezetett.

Az *extra ordinaria cognitio*ban a *magistratus* nemcsak autorizálta a választott bíróságot, de *juris dictio*ja már egyenesen az ítélethozatalra is kiterjedt. A végén már a hivatali *cognitio* teljesen független volt a peres felek tetszésétől.

A választott bírói szervezet eltűnik. A választott nép-bíró helyét állami bíró foglalja el, aki már mint bírói ható-

ság teljesen függetlenül ítélkezik a felek tetszésétől.²¹

Igy lépett a döntő bírósági megegyezésen felépülő régi civilis per helyébe a közjog területébe beilleszkedő peres eljárás.

Kétségtelen, hogy a magistratus autonóm akarati öntevékenysége szerepe és jelentősége az extra ordinaria cognitióban túlnőtt a felek akarati autonómiájának a jelentőségén.

Az extra ordinaria cognitiós eljárás egész felépítése olyan volt, hogy a peres felek autonómiáját háttérbe szorította.

Igaz ugyan, hogy még mindig szükség volt a peres felek autonóm akarati öntevékenységre is.

Az előírt perceselexményeket kötelesek voltak azután is végbe vinni. El kellett végezniök a számukra előírt gestiókat, de nem volt akarati öntevékenységük többé autonóm.²²

Volt a jogvédelmi területnek egy sajátos része, amely teljesen a praetori autonóm akarati öntevékenység jegyében folyt le. Ez volt a perenkívüli jogsegély nyújtás.²³ Az ide tartozó eseteknél a praetornak nemcsak autorizáló szerepe volt, mint a rendes perben, ahol a felek a litis contestatio segítségével maguk alapították meg a pert, de korlátlan kivizsgáló és döntő jogköre is volt.

Itt az autonóm akarati öntevékenység egyetlen és kizárólagos döntő energiaforrása a praetor imperiuma részjelenségeként kifejezésrejutó juris dictio volt.²⁴

Vizsgáljuk, hogy milyen szerepe volt az akarati öntevékenységnek a peres eljárás második szakában, apud iudicem.

Miként az in iure eljárás a felek és a juris dictiós magistratus együttes öntevékenységén épült fel, úgy a rendes peres eljárás második szakában — apud iudicem — szintén a peres felek és a népbíró együttes akarati öntevékenysége útján született meg egy szabályszerű marasztaló ítélet.

Az apud iudicem eljárás során ugyanis a peres felek aktív akarati öntevékenysége — bizonyítékok beszerzése,

²¹ Jörs. R. R. Wenger. 21. §.

²² Még erősebb volt praetor akarati öntevékenységének autonómiája a iudicium quod imperio continetur-nál. Az idegen jog alkalmazása kérdésében a magistratus imperiuma volt elhatározó.

²³ A perenkívüli jogsegély esetei a következők: stipulationes poenae; missiones in possessionem; restitutiones in integrum és interdicta.

²⁴ Jörs. R. R. Wenger. 19. §.

stb. — szintén együttható tényezője volt egy szabályszerű marasztaló ítéletnek.

A felek akarati öntevékenységének jelentősége a maga valóságában csak akkor domborodik ki teljesen, ha ismételten nyomatékkal reámutatunk a feleknek a per irányító fontos szerepére.²⁵

Igaz ugyan, hogy a reus aktív közreműködésének az ítéletre kiható ereje az *in jure* eljárási szakra húzódik vissza, de mégis perdöntő jelleggel bír oly értelemben, hogy enélkül sohasem kerülhetne sor egy szabályszerű ítéletre. Ez, mint azt már említettük is, abban állott, hogy a reusnak a per megindításánál föltétlenül aktív módon kellett résztvenni és pedig öntevékenyen.

Nem volt olyan eszköz, amellyel a reust aktív perbeli ténykedésre lehetett volna kényszeríteni.

A *missio in possessionem* legfeljebb csak közvetett kényszereszköz volt. Ennek segítségével a védekezést elmulasztó vagy megtagadó reust azzal sujtotta a praetor, hogy a felperest a reus egész vagyonába beutalta.

Végső konzekvenciaként a perbe avatkozni nem akaró reus vagyonát másnak eladták.

Ez mindenesetre elég hatékony kényszereszköz volt ahhoz, hogy reábírók a reust a szükséges öntevékenységre. Tény azonban az, hogy a reus akarati öntevékenysége nélkül nem lehetett egy szabályszerű marasztaló ítélet alapjait lerakni.

Kérdés, hogy mi volt a helyzet akkor, ha a reus a peres eljárás második szakában, *apud iudicem*, tagadta meg az öntevékeny akarati közreműködést?

Ilyenkor a pervesztes egyoldalú jogkövetkezményei állottak be. A „*post meridiem praesenti litem addictio*“ következett, t. i. a megjelent fél egyoldalú előadása alapján hozott a bíró ítéletet, kimondván, hogy neki van igaza.

Ez azonban nem volt igazi *sententia*, a szó valódi értelmében, de ez lényegében a perjogi formába öltöztetett megtorlás volt a kötelezettségét nem teljesítő reus ellen.

Említettük fentebb, hogy a bíró akarati öntevékenysége

²⁵ A per irányítását azonban nem kizárólag személyesen végezték, de úgy a praetor, mint a *iudex* előtt is, tanult jogászok segítségét vehették igénybe. Ilyenek voltak: az *oratores*, *patroni*, *advocati*. Ezek klienseiket tanácsaikkal támogatták, helyettük beszédeket tartottak. A perbeli segédszemélyek igénybevétele azonban nem változtat a felek perirányító szerepén

második akarati tényezőként kapcsolódott be az apud iudicem eljárási szakba.

Nézzük most ezt közelebbről!

A iudex ítélkező hatalma a praetor iudicatiós parancsára támaszkodó jogosítvány volt. Ez autorizálta a bírót az ő bírói tisztében való eljárásra. Ez tette őt állami jogkörben eljáró bíróvá. Ez azonban őt egy bizonyos mértékben kötötte is, amennyiben alá volt rendelve a magistrátusi parancsnak. Ez nem zárta ki, hogy a reá átruházott jogkörben ne lett volna akarati autonómiája.

Itt az az elv jutott kifejezésre, hogy a polgárbíró is az állami imperium birtokosától nyerte a maga ítélkezési hatalmát.

Vizsgáljuk most közelebbről azt, hogy miben állott a bíró autonóm akarati öntevékenysége?

Abban, hogy a bírónak a marasztaló ítélet meghozatalánál — a taxatio eseteit kivéve — teljesen szabad keze volt.

A bíró keze ugyan az elindulásnál bizonyos fokig meg volt kötve, mert a bizonyítási teher kérdése és tárgya már előre meg volt állapítva a formulában. Ennek dacára azonban a klasszikus jogban a bíró akarati öntevékenysége teljes mértékben autonóm volt.

A felek által felhozott bizonyítékokat szabadon mérlegelhetette, a bizonyítékok szabad mérlegelésének elve alapján.

A bizonyítékok mérlegelése terén sem volt azonban a bíró akarati öntevékenységének autonómiája teljesen korlátlan. A tárgyalási elv szabott korlátokat számára. Ez ugyanis a bírót a felek által felhozott bizonyítékokhoz köthette. A bíró csak a felek által felhozott bizonyítékok mérlegelése alapján hozhatta meg a maga ítéletét.²⁶

A bíró autonóm öntevékenységének szerepe a császárság korában lényeges változáson ment át, akkor amidőn a polgárbíró helyébe hivatalnokbíró lépett.

Ettől kezdve a bírói autonómia köre részben tágult, részben szűkült.

Tágult a felek akarati öntevékenységi autonómiájának a rovására a makacssági eljárás és a nyomozási elv bevezetésével.

A makacssági eljárást az extra ordinaria cognitio során vezették be. Ez abban állott, hogy a hivatalnokbíró előtt már feltétlenül meg kellett jelenni. Itt már nem függött

²⁶ Jörs. R. R. Wenger. 14. §.

többé a reus öntevékeny akaratótól, hogy megindulhat-e a per vagy sem. A reus peralapító autonóm akarati öntevékenységének elhatározó szerepe megszűnt. A hivatalnokbíró perbehívásának feltétlenül engedelmeskedni kellett.

Ellenkező esetben a reussal szemben, mint *contumax*-al jártak el. Ez annyit jelentett, hogy a pert a bíró az ítéletre vezető eljárás nélkül is lefolytatta. A bizonyítás-felvételnél itt az ellenfélnek kedvezőbb helyzete volt, mert az általa fehozott bizonyítékoknak erejét nem erőlténíthette meg a másik fél ellenbizonyítékainak ereje.

Ezenkívül igen fontos körülmény volt az, hogy az *extra ordinaria cognitio* során bevezetett nyomozási elv mellett a hivatalnokbíró nem törődött többé azzal, hogy a felek milyen bizonyítékokat hoztak fel. A bizonyítás terén teljesen szabad keze volt a bírónak.

Ennyiben tágult tehát a bíró autonóm akarati öntevékenységének köre a felek akarati öntevékenységének rovására.

Szűkült a bírói autonómia a bizonyítékok szabad mérlegelését kizáró kötött bizonyítási rendszer behozatalával. Ez tulajdonképpen a bírói autonóm akarati öntevékenység végét jelentette. A bíró szabad mérlegelésének úgyszólván minden lehetősége elesett, mert a már előre megállapított szigorú bizonyítási szabályok betartása mellett, a bizonyítást sikerültnek vagy megghiúsultnak kellett kimondani a bírónak.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a felek akarati öntevékenységének autonómiája az *extra ordinaria cognitio* korában az *apud iudicem* eljárási szakban teljesen megszűnt.

Ez abban a körülményben találja magyarázatát, hogy a bírói szervezetet is a politikában érvényesülő abszolútisztikus egy akarati elv szolgálatába állították.

Ennek útja és módja a következő volt:

A kötött bizonyítási rendszer bevezetésével a bíró kezét megkötötték, a népbíró helyett hivatalnokbírókat neveztek ki, a felek akarati autonómiáját a legszűkebb keretek közé szorították.

Nézzük végül, hogy milyen szerepe volt az akarati öntevékenységnek a végrehajtás — az *executio* — során.

Mindjárt kiindulásul reá kell mutatni arra, hogy a végrehajtás a hitelező autonóm akarati öntevékenységének a jegyében folyt le.

A magistratus akarati öntevékenysége csak kiegészítőleg járult az ítéletet végrehajtó hitelező autonóm akarati tevékenységéhez.

A magistratus közreműködése a legrégibb időben azt a gondolatot domborította ki, hogy az ítéletet végrehajtó hitelezőnek az állami szerv autorizációját ki kellett kérnie a maga eljárásához.

A fősúly a végrehajtásnál kezdetben a fél tevékenységén nyugodott. A magistratus csak szankcionálta a hitelező erőhatalmi eljárását.

A végrehajtás nem volt más, mint az adóssal szemben folyamatba tett olyan kényszereljárás, amellyel a hitelező a maga kielégítését biztosította.²⁷

A személyi végrehajtás korában a hitelező és a magistratus együttes akarati öntevékenysége közül az ősi legis actionális eljárás idején a hitelező akarati öntevékenységén volt a fősúly.

A formuláris eljárásban — a vagyoni végrehajtás bevezetésével — megváltozott a helyzet. Ettől kezdve már a magistratus akarati öntevékenységére helyeződött át a súlypont.²⁸

Ismeretes, hogy a legis actio per manus injectionem-nél a végrehajtást a hitelező autonóm akarati öntevékenysége vezette be. A hitelező a nemfizető adóst a praetor elé hurcolta, ami tisztára erőhatalmi aktus volt.

Ezt az eljárást a magistratus — a praetor — akként autorizálta, hogy az adóst odaítélte a hitelezőnek és ezzel az adóst a hitelező önkényének teljesen kiszolgáltatta.

A hitelező az adóst bilincsekbe verve magánál tarthatta és három vásárnapon át kiváltásra nyilvánosan felkínálta. Sikertelen kísérlet után a hitelező adósát meg is ölhetette vagy rabszolgaként idegenbe eladhatta. Így a fizetni nem tudó adós teljesen ki volt szolgáltatva a hitelező bosszújának.

A legis actionális eljárásban a végrehajtásnál tehát a hitelező autonómiájának nemcsak uralgó jellege volt, de a praetor neki az adós felett egyenesen embertelenségig menő korlátlan hatalmat is biztosított.

A formuláris eljárásban már — mint fentebb is említettük — magistratus akarati öntevékenységére helyeződik a

²⁷ Sohm, Inst. 654. l.

²⁸ Jörs, R. R. Wenger. 16. §.

súly. Különösen attól az időponttól kezdve, amikor a személyes végrehajtás helyébe a vagyoni végrehajtás lépett. A manus injectio helyét a formuláris eljárásban az actio iudicati foglalta el.

A praetor akarati öntevékenységének uralgó jellege itt abban domborodott ki, hogy a végrehajtás most már az actio iudicatio-val kezdődik, amely a magistratusnak elhatározó jelentőségű akarati öntevékenységet biztosított.

A végrehajtás az actio iudicati segítségével nem volt más, mint a perbevezetésnek a magistratus előtt való megisméltése.

Ez azonban rendszerint nem vezetett perre, mert az adós confessioja követte ezt.²⁹

Az eddig előadottak igazolják, hogy a római peres eljárásban az akarati öntevékenységnek az egész vonalon igen fontos szerepe volt, és pedig hol autonóm módon, hol pedig autonómia nélkül.

A későbbi korban az egyéni autonóm akarati öntevékenység köre fokozatosan szűkült.

Végül a császári hatalom egyeduralmi törekvései ezt teljesen elsorvasztották.

A hivatalnokbíró beiktatása a peres eljárás közjogi jellegét teljesen kidomborította. Ettől kezdve már a bíraskodást mint igen fontos közjogi hatalmi tényezőt a császárok maguktól tették függővé. Ennek viszont az akarati autonómia teljes elsorvasztásával kellett járnai. Ez magyarázza meg azt, hogy a felek akarati autonómiáját a perben szintén szűk korlátok közé szorították.

Ennek az elgondolásnak a betetőzése volt az, amikor a polgári bíró helyébe a császár hivatalnokbírót nevezett ki. Csak természetes, hogy ettől kezdve már a bírónak sem lehetett többé autonóm akarati öntevékenysége.

²⁹ Csak kivételesen került a sor újra perre és ítélethozatalra. Ilyen eset, ha az adós kétségbevonta a iudicatio parancs létezését; vagy ha az adós azt vitatja, hogy nincs is ítélet; vagy, hogy az ítéletet közben már teljesítette. A iis infitiando crescit in duplum-féle szabály alkalmazása miatt igen meg kellett fontolni az újabb per lefolytatását.

II. AZ AKARATI ÖNTEVÉKENYSÉG SZEREPE A RÓMAI MAGÁNJOGBAN

Általános irányelvek

A magánjog rendszere a személynek gazdasági téren való érvényesülését szolgálja és a személyiség uralmát biztosítja. A magánjog az egyéni autonómia területe.

Az akarati autonómia azonban e területen sem érvényesülhet korlátlanul.

Az állam által megvalósítandó szociális, kulturális célok, az állam gazdasági berendezésének alapját képező gazdasági intézmények védelme korlátozólag hat az egyéni autonóm öntevékenységre.

Voltak az egyéni öntevékeny autonóm akaratnak a római magánjogban ez általános szempontokon túlmenő különleges korlátozásai is. Ezek részben a római civiljog formalizmusából folytak, részben a római állam sajátos családi, vagyoni és hatalmi szervezetéből következtek.

1. Az autonóm akarati öntevékenység akadályai

Az akarati öntevékenység autonómiája az ősi civiljogban csak igen szűk keretek között talált helyet.

A merev, alakias *jus civile* kizárt minden akarati autonómiát, részben merev alakiságai révén, részben pedig azért, mert kevés számú olyan zárt ügyleti típusa volt, amellyel operált. Ezeknek kereteit éppen a *jus civile* merevsége miatt nem lehetett tágítani, a meglévő típusokat csak igen lassú fejlődés folyamán szaporították. Ez magyarázza meg, hogy úgyszólván semmiféle egyéni autonómiának nem juthatott szerep.

Az öntevékeny akarat autonómiájának közelebbről a következő formai korlátjai voltak:

a) civiljogi alakiságok, azaz a *civilis gestumok* és az *ú. n. concepta verba*;

b) az írásbeliség és okirati kényszer.

a) A civiljogi alakiságok korlátozó hatása az autonóm akarati öntevékenységre

Ha a régi civiljog merev és nehézkes ügyleti alakiságaira gondolunk, lehetetlen reá nem jönni, hogy ezek miatt

az akarati autonómiának úgyszólván semmi vagy legalább is csak legcsekélyebb szerep jutott.

Még ott is, ahol a joghatás elindításához öntevékeny akarati közreműködésre volt szükség, még ott sem lehet autonómiáról beszélni.

Az egyéni akaratnak sohasem jutott elhatározó szerep oly irányban, hogy a joghatások megválasztása vagy kizárása kérdésében döntő lehetett volna.

A megkötöttség legfőképen abban állott, hogy a civilis gestumok és szólamok betartására a legnagyobb gondot kellett fordítani. A legkisebb formahiba ügyleti érvénytelenséget vont maga után. Minden ügyletnek megvolt a maga szigorúan körülírt rituáléja.

Mutassunk rá közelebről, hogy melyek voltak azok a civiljogi alakiságok, amelyek az egyéni akarati öntevékenységet autonómiáját korlátozták.

A civiljogi alakiságok közül legelőször a *per aes et libram* ügyleti típust vegyük szemügyre. Ez a civiljogi alakiság a magánjog rendszerének majdnem minden ágában alkalmazásra talált.

A *per aes et libram* ügyleti alakiságforma már a XII. t. t. általánosan használt ügyleti alakisága volt.³⁰

Közismeret alakiságai a következők voltak: 5 sérdült római polgár tanu, libripens közbejötté, és a felek kötött szólumainak elmondása. Ez a közelebbi ügyleti cél sajátos válfaja szerint változott, aszerint, amint tulajdon átruházásról, kölcsön nyújtásról, kötelem megszüntetésről, házasságkötésről, vagy végrendelkezésről volt szó.

Az alakiság kiegészítő része volt a valódi, vagy színleges vételár lemérlegelése.

Kérdés, hogy mi szerep jutott itt az akarati öntevékenységnek?

Az akarati öntevékenység abban merült ki, hogy az egyéni akarat a kötött formákhoz igazodóan beindította az állami jogrendszernek a dinamóját.

Az bizonyos, hogy akarati öntevékenység nélkül sohasem következhetett volna be az az ügyleti hatás, amelyet a civiljog ennek az ügyleti alaknak egyik vagy másik válfájához hozzáfűzött.

³⁰ Emilio Costa, *Storio del diritto romano privato*. Torino, 1911. 331. és kl.

Más kérdés azonban, hogy volt-e az öntevékeny akaratának itt valamelyes autonómiája?

Erről egyáltalában nem lehet beszélni.

Csak a között lehetett választani, hogy elvégzi-e valaki saját akarati eselekményével a jogrend által előírt alakiságokat, vagy elmellőzi. Ha azonban akart az ügylettel egybekapcsolt gazdasági hatásokat, minden körülmények között be kellett tartani az előírt ügyleti alakiságokat is.

A legkisebb egyéni autonómiának sem volt helye.

Az alakiságok révén kiváltott jogi hatások, hogy úgy mondjuk sztereotip hatások voltak, amelyek az egyes ügyleti típusok fajai szerint minden esetben egyenlők voltak.

A jogrendező egyéni akarati autonóm öntevékenységről a *per aes et libram* ügyleti típusnál nem lehetett szó.

A civiljog másik igen széleskörben alkalmazott szigorú ügyleti formája volt a *stipulatio*. Ezt a római jog közönséges verbál szerződésének szokás nevezni. Az elnevezés is mutatja, hogy az életben milyen sokszor alkalmazták a *stipulatio*-t. Kétségtelen, hogy ez is gátja volt az öntevékeny akarat autonómiájának.³¹

A *stipulatio* ügyleti alakisága abban állott, hogy az adós a hitelező kérdésére a civiljoga által szigorúan meghatározott szavakkal választott. Itt sem jutott semmi az öntevékeny akarat autonómiájának, mivel az egyéni akaratnak nem volt joghatást elrendező, vagy módosító ereje.

Igaz ugyan, hogy a szólamok megkötöttsége tekintetében később enyhült a civiljog szigora, de ez sem biztosított még autonómiát az egyéni akaratnak, dacára annak hogy az akarat kinyilatkoztatása, módjának megválasztása tekintetében később már bizonyos szabadelvűséget látunk.

A későbbi szabad akarat megnyilatkozási formák az akarati öntevékenyülés számára határozottan könnyebbséget jelentettek ugyan, de még nem lehet autonómiáról beszélni oly értelemben, hogy a jogrendező egyéni akarat a civiljogi joghatásokat bármi tekintetben is módosíthatta volna. Ennek mindvégig akadálya volt a *stipulatio stricti juris* jellege, ami az „*uti lingua nuncupassit ita jus esto*”-féle szabállynál fogva mindvégig a legnagyobb megkötöttséget jelentett.

³¹ Igaz ugyan, hogy a *stipulatio*-t csak a kötelmjogban alkalmazták és nem volt olyan általános, — a római magánjognak úgyszólván minden ágára kiterjedő, — ügyleti típus, mint a *per aes et libram* ügyleti alak, de éppen mert a kötelmjog ügyleti típusa volt, mélyen belényult a gazdasági élet vérkeringésébe.

b) *Az írásbeliség és okirati kényszer, mint az akarati autonómia korlátai.*

Mindenekelőtt előre kell bocsátani, hogy az írásbeliség az akarati autonómiának csak formai korlátja, amennyiben kötött irányt szab az ügyleti akarati kinyilatkoztatásnak.

Ha a jogszabályok engedélyező természetűek, és az írásbeliség előírt formásgait megtartják, az akarati autonómia szabadon érvényesülhet.

Kezdetben Rómában az írásbeliségnek, mint kötelező ügyleti formának, igen kis szerepe volt. Az írásbeliség nyomait már a köztársasági korban feltaláljuk, és pedig a következőben: a nagyobb értékű ajándékozások írásba foglalását, a *litterae dimissoriae*-nál és még más szórványos esetben. A köztársaság végefelé már gyakoribb az írásbeliség alkalmazása.

Az okiratnak a klasszikuskor végéig csak bizonyító okirati jellege volt, mert az okiraton kívül kötött alakias, vagy alakiatlan ügylet létrejöttét bizonyította. Csak a klasszikuskor végefelé lett a római okirat bizonyos esetekben joghordozó, vagy jogmegtestesítő okirattá.

Ez annyit jelent, hogy az előírt esetekben az okirati alakiség betartása nélkül nem jöhetett létre jogügylet. Az ily okirat csak később hatolt be a római jog területébe a hellén jogból.³²

Attól az időponttól kezdve, amikor az ily okirat a római jogban meghonosodott, ez már nagy akadálya volt az akarati autonómiának, de az okirat mindig csak formai, külső akadályt képezett.

Az okirati alakiség, amelyet hatósági közreműködés nélkül, magánokirat formájában lehet elvégezni, kisebb akadálya az akarati autonómiának, mint a hatósági közbenjöttel megkötendő okirati kényszer.

A nagyobb akadályt jelentő hatósági okirat sem hiányzott azonban a római jogban. Rómában már a III. századtól kezdve meg volt bizonyos esetekben a hatósági okirati kényszer is. Ettől az időponttól kezdve már voltak olyan jogügyletek, amelyeknél az ügyleti akaratot hatósági jegyzőkönyvbe kellett mondani. („*apud acta.*“)

A késői császári korban már egyes hatóságok különleges ügyköréhez tartozott egyes magánjogi ügyletek jegyző-

³² Jörs. R. R. 98. 1.

könyvbe foglalása. Ezt a jogot „*jus actorum faciendorum*”-nak nevezték.

Ezután már volt az ügyleteknek olyan csoportja, amelyeknek érvényéhez hozzá tartozott a hatósági bejelentés, az u. n. *insinuatio*. Ezt látjuk pl. a nagyobb értékű ajándékozásoknál.

Az írásbeliség és okirati kényszer gátló hatásának a megítélésénél még egyszer kiemeljük, hogy ezek az akarat kinyilatkoztatásnak csak külső, formai akadályai voltak. Ezzel szemben a civilis gestumok és szólásokban, az egyes ügyleti típusokhoz fűződő stereotip joghatások kényszerítő erejénél fogva, érdemben is megkötötték az egyéni akarat autonómiáit.

Ezt másként el sem képzelhetjük, mert minden civilis gestum egy szigorúan meghatározott gazdasági célt szolgált, és így az egyes ügyleti típusok jellegzetes kritériumait a fél-akarat sem módosíthatta.

2. Az akarat öntevékenység autonómiájának érvényesülése.

Általános irányelvek.

Kiindulásul a következő általános elvi szempontot kell előre bocsátani.

A magánjogi jogszabályok különböző természete a döntő atekintetben, hogy lehet-e a felek akarat autonómiájáról beszélni, vagy sem.

A magánjogi jogszabályokat a kötelezőerő szempontjából két főcsoportra szokás osztani, u. m. 1. imperatív, vagy prohibítív, és 2. *suppletorius*, vagy más elnevezés szerint *suppletív* jogszabályokra.

1. Az első csoportba tartozó, vagyis az imperatív, vagy prohibítív, jogszabályokhoz a feleknek kötelezőleg alkalmazkodniuk kell minden esetben. Azok rendelkezéseitől semmi eltérésnek nincs helye, épen ezért ezeknél ki van zárva a feleknek minden autonómiája.

2. A jogszabályok második csoportjába tartozó jogszabályokat a jogrend azzal a cézzel bocsátja a feleknek rendelkezésére, hogy ezzel nekik az egymásközötti jogviszonyaik szabályozására bizonyos normákat kínál fel. Ezeket azonban csak akkor alkalmazzák, ha akarják. Ellenkező esetben módjukban áll a jogrend által felkínált jogszabályo-

kat másokkal pótolni. Minthogy ezek a jogszabályok a felek ellenkező irányú diszpozícióját megengedik, jus dipozitivumnak, vagy permittens jogszabályoknak is szokás nevezni.

A jogszabályok ezen második fajánál helye van a felek akarati autonómiájának.³³

A most előadottak csak általános irányelvek.

Közelebbről is meg kell azonban jelölni, hogy a római magánjogban mennyiben volt helye az akarati öntevékenység autonómiájának.

Ezt a kérdést csak úgy világíthatjuk meg, ha részletesen reámutatunk, hogy a római magánjog rendszerének egyes ágaiban mennyiben talált helyet az egyéni akarati öntevékenység autonómiája.³⁴

a) *Az akarati öntevékenység autonómiája a kötelmi jogban.*

A felek akarati öntevékenységének autonómiája a legteljesebben a kötelmi szerződéseknél érvényesült. Az idevonatkozó elvi szabályt a modern jogokban a következőképpen szokás kifejezni, a szerződések birodalmában a felek akarata teljesen szuverén.

A római magánjogban azonban ezt a tételt nem lehet ilyen általánosságban felállítani.

A régi jus civile szerződési típusai, — mint azt már fentebb is kiemeltük, — úgy a külső forma, mint az egyes szerződési típusokhoz fűződő joghatások szempontjából is erősen körülhatárolt, zárt ügyleti típusok voltak. A felek akarati autonómiáját nemcsak a külső alakosságok szigorú szabályai kötötték, de az is korlátozólag hatott, hogy a civiljog szerződési típusai az ügyleti tartalom szempontjából is szigorúan körülírt stricti juris negotiumok voltak.

A szerződések terén a feleknek csak annyiban volt akarati autonómiája, hogy az egyes szerződési típusok közül az általuk elérendő gazdasági cél érdekében maguk választották meg a megfelelőt.

Ezekután azonban már feltétlenül vállalkozniok is kel-

³³ Modest. D. 1. 3. 7.: „Legis virtus haec est imperare vetare permitttere punire“

³⁴ További tárgyalásunk nem egy minden részletet magábafoglaló kimerítő ismertetés, de lényegében csak példázó természetű reámutatás akar lenni azokra a területekre, ahol az egyéni akarati autonómia a római magánjog rendszerében megvalósul.

lett az illető szerződési tipushoz a civiljog által fűzött ünnepléses cselekmények véghezvitelére és meg kellett ismételni a civiljog által előírt *certa verba solemniat*. Ezzel viszont kényszerítőleg alá is rendelték magukat az illető szerződéshez a civiljog által hozzáfűzött *cogens* jogszabályoknak.

Más szavakkal ez annyit jelent, hogy vagy egészben akarniok kellett a civiljog által a konkrét szerződési tipushoz fűzött jogihatásokat, — amelyek rendszerint a *strictum jus* elvei szerint igazodtak, — vagy egyáltalában tartózkodniok kellett minden a szerződési akarati ténykedéstől, nem volt helye az akarati autonómiának.

Ez az állapot azonban nem maradt fenn végleg. Később a forgalom fejlődésével, amikor Róma a világkereskedelmi hálózatba mind élenkben bekapcsolódott, a kötött szerződési típusok szigorú zárt rendszerén tágítani kellett.

Minden valószínűség szerint e téren is a praetori jogfejlődés nyitott utat a nagyobb akarati szabadságnak.

A praetori jog valósította meg a szerződési formák könnyedségét. Egyben a praetori jog a felek akarati autonómiájának a szerződések terén is tágabb teret engedett. Egyes esetekben módot nyújtott nekik arra, hogy a szerződési tartalmat módosító mellék megegyezéseket kössenek, és azok kötelező erejét biztosította is.

Ezt a megállapításunkat egy Paulustól származó forráshely alátámasztja. D. 44., 7., 44.

Ez azért jellegzetes, mert Paulusnak a praetori jog commentárjához írott művéből van kivéve.

Itt Paulus a szerződési mellékmegállapodásoknak négy faját említi. Ezek a következők: *dies*, *condicio*, *modus* és *accessio*. Ez utóbbi alatt egy *solutionis causa adjectus* alkalmazását érti.

A szerződési mellékkikötések jogérvényének az elismerése egyet jelent a szerződési akarati öntevékenység autonómiájának az elismerésével.

E forráshelyre támaszkodva nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a felek szerződési öntevékenysége autonómiájának elismerése a praetori jogra vezethető vissza.

Paulustól származó idézett forráshelyen kívül, a későbbi római jog még más szerződési mellékmegállapodást is ismer.³⁵

³⁵ Felsorolásunk ismét csak példázó lehet. Ezt ismét szükségesnek tartjuk kiemelni, mert munkánk terjedelme és célja nem enged meg egy minden részletre kiterjedő részletes tárgyalást.

Nézzünk még egy néhány idetartozó esetet.

A felek akarati öntevékenységének autonómiáját szolgálta a *stipulatio poenae*. Ezzel az adós egy meghatározott összeg fizetését ígerte arra az esetre, ha a beigért dolgot nem szolgáltató.

E szempontból kell mérlegelni a feleknek a *facultas solutionis-ra* vonatkozó megegyezését is. Ez volt az alapja az *n. n. facultas alternativának* is.

Ez már az adós akarati öntevékenységének egy bizonyos fokú autonómiáját biztosította.

A szerződő felek akarati autonómiájának igen jellegzetes esete az említettekén kívül az, amidőn a felek olyan megállapodást kötöttek, amelynek folyománya a hitelezők vagy az adósok között létesült szerződési szolidaritás lett.

Hasonló elbírálás alá esik az *adstipulatorok* vagy *adpromissorok* alkalmazására vonatkozó szerződési autonóm akarati öntevékenység is.

A római jogban a felsorolt esetekben a szerződési autonóm akarati öntevékenységnek mindig jogelrendező szerepe volt.

A római jogban az adásvételi szerződésnél is igen tág tere volt a szerződési akarati autonómiának.

Ezzel kapcsolatban az autonóm akarati öntevékenység jogelrendező ereje igen mélyen belényult a gazdasági életbe.

Az adásvételi ügyletnél fokozottan tiszteletben tartották a felek akarati autonómiáját. A szerződési autonómiát szolgálták az adásvételi szerződésnél a következő mellék megállapodások: *in diem adictio*, *pactum*, *displicentiae*, a *lex commissoria*. A felek szerződési autonómiája öltött testet abban a megállapodásban is, amellyel a nem *mancipatió*-nális vételnél az *edictio*ért való felelősséget esetenként a *stipulatio duplae*-val ígérték.

Igen nagy súllyal esik latba a mi szempontunkból az a körülmény, hogy az adásvételi ügylet *bonae fidei* jogügylet volt és így az akarati autonómiát szolgáló mellékkikötéseket is *bonae fidei* *judiciumok* keretében lehetett érvényesíteni.

A *bonae fidei* *judiciumok* konstrukciója ugyanis a formula sajátos szerkezetével függött össze.

A *bonae fidei* *judiciumok* általában arra szolgáltak, hogy a *praetor* a forgalmi életben annyira szükséges hűség és tisztesség követelményeit ezek útján segítette érvényre.

Annak megállapítására, hogy a felek akarati autonómiáját szolgáló, — fentebb említett mellékkikötéseket, — a

praetor iktatta az adásvételi ügylet formulájába, azért helyezünk nagy súlyt, mert ezzel csak újabb alátámasztást nyer az a megállapításunk, hogy a felek akarati autonómiájának forrása praetori jog volt.

De a felek akarati autonómiáját biztosító mellékkikötések praetori eredetére van még más bizonyítékunk is, amely szintén a felek akarati autonómiájának praetori eredetét igazolja. És pedig az, hogy az u. n. *pacta adjecta* számára védelmet szintén a praetor adott. Ezek viszont szintén a felek akarati autonómiáját szolgálták.

A *pacta adjecta* ugyanis a későbbi római jog olyan formátlan megegyezései voltak, amelyeket a felek egy a fő megállapodásban vállalt kötelezettségük módosítása céljából kötöttek.

Minthogy ezek segítségével az eredetileg vállalt kötelezettséget módosítani lehetett, ezzel a felek akarata oly jogrendező erőt nyert, amely az akarati öntevékenység autonómiáját biztosította.

A praetor öntevékeny akarata által irányított formuláris perben nyertek szabályozást a *pacta adjecta*ból folyó jogkövetkezmények. Ez szintén az akarati öntevékenység elismerésének praetori eredete mellett bizonyít.³⁶

Nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a felek szerződési autonómiáját a kötelmi jog terén a praetor segítette uralomra, ő adta meg a jogvédelmi eszközt az akarati autonómia érdekében.

b) *Az akarati öntevékenység autonómiája a családjogban.*

A római magánjog rendszerében nemcsak a forgalmi élet jogában, — a kötelmi jogban, — de a család és örök jogban is találkozunk az egyes egyén akarati öntevékenységi autonómiájának a nyomaival.

A római család sajátos szervezete az abszolút egy akarat autonómiájának az elvén nyugodott. A római család ősi szervezete ugyanis az ősi államszervezet mintájára volt felépítve. Valamint a királyság korában az állami életben egy szuverén akarat volt a döntő, t. i. a királyé, úgy az ősi családi szervezetbe is csak egy, és pedig szuverén autonómiával

³⁶ A *pacta adjecta* praetori eredete mellett: Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve, Paul, Frédéric Girard, Manuel Élémentaire de Droit Romain. 4. k. Paris. 1906. 595. 1.

felruházott akarat volt a rendelkező hatalom, t. i. a pater familias akaratá.

A patria potestasnak kétféle megnyilatkozása volt, t. i. a szorosabb értelemben vett patria potestas és a manus formájában.

A pater familias hatalma az alárendelt személyek felett kezdetben korlátlan uralmat biztosított.

A hatalma alatt álló személyeket tisztára szabad belátása szerint büntethette, eladhatta, sőt a jus vitae ac necis alapján kezdetben minden korlátozás nélkül meg is ölhette. Később a *judicium domesticum* joghatóság a pater familiasnak ezt a jogát korlátozta.

A pater familias akaratának autonómiája a családban a maga abszolút mivoltában nemcsak személyi vonatkozásban, de vagyoni tekintetben is érvényesült. A patria potestas vagyoni téren is korlátlan és kizárólagos rendelkező hatalmat jelentett. A pater familiasnak a család vagyona felett korlátlan rendelkezési joga volt. Más szavakkal ez annyit tesz, hogy vagyoni téren is teljes autonómiával birt.³⁷

Az kétségtelen, hogy a családtagok vagyona felett a tulajdon kérdésétől függetlenül is meg volt a pater familiasnak a korlátlan rendelkezési joga. Ezt a római család-szervezet mellett másként el sem lehet képzelni.

A pater familias korlátlan rendelkezési és igazgatási joga a vagyon tekintetében a családban annyira megvolt, hogy az atya életében a család gyermekei nem is szólhattak belé a vagyon sorsának intézésébe.

A pater familias hatalmának abszolút jellegét domborítja ki, a mondottakon kívül, az a körülmény is, hogy nem

³⁷ A klasszikus jogban a pater familiasnak minden valószínűség szerint kizárólagos egyéni tulajdona volt a családi vagyon felett.

De még az esetben is, ha nem is fogadjuk el ezt a tételt a maga teljességében és ha bizonyos kétségeket táplálunk is afelől, hogy a pater familiasnak korlátlan tulajdonjoga lett volna a családi vagyon felett, — mint ahogyan ezt egyesek teszik, — semmi esetre sem lehet az vitás, hogy a pater familiasnak a családi vagyon felett korlátlan rendelkezési joga volt.

Van ugyanis egy olyan felfogás, amely szerint a *suusok*at már az atyjuk életében a családi vagyon urainak kell tekinteni. Ezt két forráshellyel szokták alátámasztani, ú. n. *Gaius*, 2. 157. és *Paulus D.* 28. 2. 11.

Ezeknek értelme, véleményünk szerint, csak az lehet, hogy a pater familias életében a *suusok* tulajdona csak *latens jog* volt, ami a pater familias halála után lett *virilissé* és *suus* heresek *ipso jure* való öröklésében nyert gyakorlati érvényt.

Tehát a *suusok* legfőbb csak az öröklési igényük szempontjából lehetnek a pater familias életében a családi vagyon tulajdonosai.

tartozott felelősséggel a hatalma alatt állók magánjogi kötelezettségeiért. Ezt kezdetben mereven keresztül is vitték. Később ugyan a gazdasági viszonyok változásának kényszerű folyományaként, ez a helyzet megváltozott.

A jus honorarium bizonyos előfeltételek mellett felelőssé tette a pater familiast a hatalma alatt állók magánjogi ügyletkötéseieért. Ezt jogilag az u. n. *adjectiticae qualitatis* actiókkal szabályozták. Mindez azonban nem szüntette meg a pater familias hatalmának abszolút jellegét.

Az ősi civiljog családi vagyoni rendszerében a pater familias hatalma annyira abszolút jellegű volt, hogy a filius familiasnak nem lehetett olyan külön vagyona, amelynek sorsa teljesen független lett volna a pater familias akaratától. Később a hellén jogfelfogás és a keresztényiség eszméinek a térhódítása következtében, a *homo alieni juris* jogi helyzete, úgy személyi, mint vagyoni tekintetben, egyaránt kedvezőbbé lett.

A pater familias abszolút hatalmát személyi téren is korlátozták; a jus vitae ac necis gyakorlását korlátok közzé szorították.

Tudjuk, hogy a végén már ez a jog a jus leviter castigandi enyhe természetű jogává devalválódott.

A hatalom alatti abszolút vagyoni jogi képtelenségére vonatkozó jogszabályt is hatályon kívül helyezték később. Ez a fokozatos fejlődés eredménye volt.

A peculium castrense és quasi castrense intézményének bevezetése után már igen tág tere volt a filius familias vagyoni jogi akarati autonómiájának is.

Mindeme változások dacára sem szűnt azonban meg az atya életében az atyának a családi vagyoni feletti akarati autonómiája.

Ezt a család szervezete kívánta meg, ebből következett az, hogy az atya életében mindvégig egy abszolút hatalom irányította és igazgatta a családot.

A hatalom alattinak a maga szerezte külön vagyona, a peculium castrense és quasi castrense felett, a szintén akarati autonómiája volt. E révén azután a pater familias életében az autonóm akarati öntevékenység köre a családon belül megtöbbszöröződött.

Lényegében hasonló volt a helyzet a manus maritinél is. A manus melletti házasságnál a nő jogilag a filia familias jogi helyzetében volt, és pedig úgy személyi alárendeltség, mint vagyoni jog tekintetében. Jogi helyzetét tekintve per-

sona alieni juris subjecta volt. A civiljog a maga merevségében keresztül is vitte ennek összes konzekvenciáit.

A római családi életben azonban a nő, a családanya, igen magas erkölcsi piedesztálon állott, amit a későbbi méltányosabb jog a maga jogszabályaiban is érvényre emelt és visszatükröztetett.

A későbbi római jog a feleségnek szigorú hatalmi alárendeltségét, úgy személyi téren, mint vagyonjogilag is, enyhítette.

Ez az állapot akkor következett be, amidőn intézményesítették a manus nélküli házasságot. A házasság e fajánál a feleség vagyonjogi helyzetében is nagy változás állott be. Személyi vonatkozásban is egész más lett ettől kezdve a nő helyzete a családban a férjjel szemben. Igazi élettársá lett a feleség. A férji hatalom ezentúl csak a férjnek az életközösségre való jogát jelentette, de nem jelentett többé a házasság abszolút hatalmi alárendelést a feleség számára.

A házasságnak önmagában még nem volt semminemű vagyonjogi jogkövetkezménye a nő vagyonára.

A nő a házasság megkötése előtt meglévő vagyonának továbbra is független és önálló jogalanya maradt. Viszont kötelezettségei továbbra is magát a nőt terhelték.

Sőt a nőnek a házasság tartama alatt is megmaradt a külön önálló vagyon szerzési képessége. Ugyanúgy szabadon rendelkezik ezután is a nő a maga és gyermekeinek vagyona felett.

Jogilag nincs a férjnek a feleség vagyona felett semmi hatalma. Ettől kezdve tehát vagyoni téren két teljesen autonóm hatalmikör áll egymás mellett a családban.

De személyi tekintetben is nagy változás történt.

A manus nélküli házasságnál megszűnt a férji hatalom merev hatalmi jellege, és a házasságnak etikai tartalmát domborították ki a jogi rendelkezések is.

Megszűnt az az állapot, hogy a férj a manus mariti alapján a feleséget a gyermekéhez hasonlóan korlátlanul fenyhítette, eladhatta, sőt a *judicium proprinquorum* bevonásával meg is ölhetette.

A manus nélküli házasság tehát erősen belenyult a férj hatalmának autonómiájába. Azt mindenben korlátozta és a paralellizmus jegyében rendezte, amennyiben a nőnek szintén akarati autonómiát biztosított.

Összefoglalván a családi helyzetre eddig előadottakat, azt látjuk, hogy a családjog terén tiszteletben tartotta a ró-

mai jog az akarati öntevékenység autonómiáját. Igaz ugyan, hogy kezdetben csak egy egyéni akaratnak volt autonómiája, t. i. a pater familiasénak és pedig korlátlan.

A későbbi jogfejlődés folyamán a család egyéb tagjainak, a filius familiasnak és a feleségnek is biztosították az autonóm öntevékenységi kört. Ennek különösen a vagyonjog terén volt nagy gyakorlati jelentősége.

A római szellem kiválóságára vall a családi helyzetnek olyan elrendezése, amely szerint a családon belül adott akarati autonómiák nem érintették személyi téren a családi hatalomnak annyira kívánatos jogi egységét. A pater familias akarati autonómiájának vezérlő szerepét mindvégig biztosítani tudták.

A római család a maga gazdasági és szociális életét az autonóm akarati öntevékenység jegyében élte le.

A szintétikusan egymásmellé illeszkedő autonóm akaratok harmonikus együttműködése biztosította a család zavartalan jogi funkcióját.

c) *Az akarati öntevékenység autonómiája az örökjogban.*

Az akarati autonómia csúcspontja az örökjogban a végrendelezési szabadság.

Az ősi civiljogban már a XII. t. t. a legteljesebb mértékben biztosította a végrendelezési autonómiát. Erre vall a táblás törvény következő rendelkezése: „Uti pater familias legassit supra pecunia tutelave rei suae ita jus esto.”

Az „ita jus esto” szavak kategorikus imperativusa világosan utal az akarati autonómiára.

A végrendeleti öröklés volt a szabály, a törvényi a kivétel, amire csak abban az esetben került a sor, ha az elhunyt nem tett végrendeletet, vagy nem halt el érvényes végrendelet hátrahagyásával. Emellett bizonyít a törvényi öröklés római jogi elnevezése is, amely tisztára negatív ismerveken nyugszik.

A törvényi öröklést a római jog „successio ab intestato” névvel jelöli.

A teljes végrendelezési szabadság kezdetben a pater familias absolut hatalmának folyománya és betetőzése volt.

A sajátos római politikai és szociális viszonyok szintén közrejátszottak a végrendeleti szabadság korlátlan elismerésére.

Rómában ugyanis az örökjog rendszere a földbirtokos rend uralmi érdekeit szolgálta.

Lehetőleg a maga egységében kellett a családi vagyont fenntartani, mert ez volt a politikai hatalom alapja, és ennek érdekében a család fejének az akaratát biztosítani kellett.³⁸

Kezdetben a törvényi öröklésrend hézagossága is közrejátszott abban, hogy a törvényi örökléssel szemben a végrendeleti öröklés túlsúlyba jutott.

De a gazdasági és szociális, és a politikai szempontokon kívül még vallási okok is közrehatottak a végrendeleti öröklés favorizálására. A családi sacrák-ról való gondoskodás szüksége is inkább a végrendeleti öröklés mellett szólt.

A rómaiak vallásos hite szerint a gondozatlanul maradt családi sacrák igen nagy veszedelmet jelentettek nemcsak a családra nézve, de magára az egész községe is.

A családi sacrákról a legbiztosabban végrendelet útján lehetett gondoskodni. Ha a pater familias érvényes végrendelet hátrahagyásával halt meg, meg lehetett nyugodva a felől, hogy a családi sacrák nem maradnak gondozás nélkül. Ez különösen gyermekteleneknél volt nagyon fontos, mert ott nem maradtak suus herosok.

De maga az állam sem volt közömbös a családegységek fennmaradása és mikénti tovább élése iránt.

Ezt igazolja az a körülmény is, hogy kezdetben a végrendelezést állami ellenőrzés alá vették. Ezt a comitia calataák gyakorolták. Ezekben a polgár végrendelezését az állam autonóm akaratát megtestesítő comitiális gyűlés ellenőrizte és hagyta jóvá.

Minden egyes végrendeletet az állami kollektív akarat szankcionálta, ennek megnyilatkozási formája a comitia szavazata volt.

Ez a mi nézőszögünkből annyit jelent, hogy az egyéni akarati öntevékenység autonómiáját közérdekből a kollektív állami autonóm akarat korlátozhatta.

Később az egyéni akarati öntevékenység nagyobb autonómiához jutott a testamentum per aes et libram végrendeleti alak bevezetésével.

Ez nemcsak azért jelent haladást és nagyobb szabadságot az eddigi állapotokkal szemben, mert az egy évben kétszer tartott comitia nehézkes apparatusának elkerülésével

³⁸ Jörs. R. R. 309. 1.

az év bármelyik szakában lehetett végrendelkezni, de azért is, mert a kisebb ellenőrzés mellett történt végrendelkezés tartalmilag is sokkal korlátlanabb végrendelkezési szabadságot adott.

Természetes azonban, hogy a végrendeleti alakiságok mindvégig korlátozták formailag az autonóm akarati öntevékenység szabadságát.

Később a XII. t. t. rendelkezéseire támaszkodó abszolút akarati autonómia a végrendelkezés terén is különböző korlátozásokat szenvedett.

A végrendeleti akarati autonómiát erősen korlátozta a szükség örökösödés vagy mellőzhetlenség intézményesítése.

Ennek korlátozó hatálya különböző volt, aszerint, amint az csak formai mellőzhetlenség volt, vagy egyben kötelesrészre való jogot is biztosított, vagy végül egyes személyeknek a 115. Nov. szerinti kinevezésre való jogot adott.

Ez az igény jogosítottaknak oly erős jogot adott, hogy a jogszabályokban nekik biztosított részt a végrendelkező akarat ellenére is meg kellett kapniok.

Voltak azonban az öröklési jognak még más olyan rendelkezései is, amelyek a végrendelkező korlátlan akarati autonómiájának gátat szabtak. Elég ha a hagyományok és a hitbizományok rendelkezésének szabadságát korlátozó rendelkezésekre reáutalunk.³⁹

Kétségtelen, hogy a későbbi jogfejlődés során egy egész csomó olyan jogirendelkezés volt, amely korlátozta a végrendelkezési akarati autonómiát. Ezek azonban nem voltak oly mérvűek, hogy azért végét jelentették volna a végrendelkezési akarati öntevékenység autonómiájának.

Általában azt mondhatjuk, hogy a különböző korlátozások dacára is, mind végig megmaradt a római öröklési jogban az akarati öntevékenység autonómiája.

Az is igaz azonban, hogy mindvégig érvényben maradtak az örökjogban az akarati kinyilatkoztatás, a formai előírások mikéntje tekintetében.

Többször reámutattunk azonban már arra is, hogy ezek az akarati öntevékenység autonómiájának csak külső gátálási voltak.

³⁹ Ezek a korlátozások részben a megterhelt személyek, részben a hitelezők érdekeinek a biztosítása végett hozattak. Kívül esik jelen dolgozatunk feladatkörén, hogy e rendelkezéseket ezzel mind közelebbről ismertessük. A célunk is csak bizonyos általános elvi szempontoknak a legrögztése.

Az egyéni akarati öntevékenységnek kétségtelenül egyik legfontosabb jogterülete az örökjog maradt mindvégig Rómában.

Nem is kell ezt az állításunkat bővebben indokolni, ha egy pillantást szentelünk azoknak a különböző örökjogi rendelkezéseknek a sokfélesége, amelyek a hagyomány rendelés különböző fajai és a hitbizományi öröklés rendezése tekintetében a római magánjogban érvényben voltak.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az eddig előadottakból megállapíthatjuk, hogy az akarati öntevékenység autonómiájának igen fontos szerep jutott úgy a római köz-, mint a római magánjogban.

Az autonóm akarati öntevékenység részben kollektív akarat formájában nyilatkozott meg, részben pedig, mint egyéni autonóm akarat vált jogrendező akaratává.

Még sem szabad szemelől téveszteni azt a körülményt, hogy az akarati öntevékenység a római köz- és magánjogban sohasem volt abszolút korlátlan, a szó eszmei értelmében.

A közjog terén érvényesülő megkötöttség kezdetben a *salus rei publicae*-t szolgálta.

Az abszolút császári hatalom korszakában az egyeduralmi törekvések szabtak korlátokat úgy a kollektivitások, mint az egyes egyedek akarati öntevékenységének.

Az abszolút keresztyén császárság korában a közjogban az akarat nemcsak, hogy autonóm nem volt, de egyenesen irányítottá lett.

Az állami akaratot kifejezésre juttató közjogi kollektivitás, — a *senatus*, — akarati öntevékenységét egyenesen a császárok irányították.

Ugyanígy irányított volt a közjogi téren az egyes egyedek közjogi jellegű akarati öntevékenysége is.

A fősúlyt talán e tekintetben nem a jogi formákra kell helyezni, mint inkább bizonyos lélektani mozzanatokra.

A servilismus tömeglélektani jelenséggé lett.

A császári kegyenceknek és a császártól függő nagyszámú egyéneknek jelentős gazdasági érdeke nagyban hozzájárult e lélektani jelenség megalapozásához és kiépítéséhez.

Az egyéni akarati öntevékenység autonómiájának a közjog terén történt fokozatos elorvasztása nem okozott

az egyes egyedeknél olyan erős hiány érzetet, hogy ez erősebb küzdelmeket váltott volna ki Rómában az akarati autonómia érdekében.

A közjog terén a köztársasági kor volt az egyéni akarati autonómiának a kulminációs pontja. Ezzel szemben a mélypont a keresztyén császárság kora volt, amikor a római világpolgár akarati öntevékenységének nem volt érdemi autonómiája.

A római világbirodalom életműködése a világhatalom zénitjén a közjogilag irányított akarati öntevékenység jegyében folyt le.

A magánjog terén az egyéni akarati öntevékenység autonómiájának grafikonja fordított irányú rajzot mutat.

Az ősi jus civile uralmának idejében a magánjog terén az egyéni akarati öntevékenység kötött irányú volt. Korlátozólag hatottak az egyéni akarati autonómiára a régi civilis gestumok és szólamok, valamint az ősi civiljog kevés számú zárt ügyleti típusa.

Midőn Róma világbirodalomná növekedett kifejlett kereskedelme és ipara révén, valamint gazdasági kapcsolatainál fogva is az egykori nemzetközi hálózat egyik láncszemévé lett, ez az állapot többé nem maradhatott fenn.

Ennek szükségként beálló következménye volt, hogy magánjogi téren fokozatosan elismerték és biztosították az egyéni akarati öntevékenység autonómiáját. Ez egyet jelentett az önálló vagyönjogi egyedek kifejlesztésével.

Egy nagy nemzetközi gazdasági életbe való bekapcsolódás csak nagyszámú, magánjogilag is független és önálló akarati autonómiával rendelkező egyed segítségével lehetséges.

Említettük, hogy e téren a jus honorariumnak volt jelentős szerepe. Egyedül ez a jogrendszer volt arra alkalmas, hogy az egykorú kereskedő népek forgalmi jogszabályait adaptálja, és az azokban elismert egyéni autonómiát jogszabályokba foglalva a római jog rendszerébe beillesse.

A római világbirodalom magánjogi rendszerében az egyéni akarati öntevékenységnek a forgalom szempontjából a kötelmi jog biztosított autonómiát. Ennek egyik legfontosabb forgalmi ügylete az adásvételi szerződés volt.

Említettük, hogy a felek autonómiáját megvalósító mellékegyezmények épen az adásvételi ügylettel kapcsolatban illesztettek be a római magánjog rendszerébe. Ez az egyéni

akarati autonómiának messzekiható jelentőségű intézményesítése volt.

Amíg Róma világbirodalmi korszak a közjogi téren az egész vonalon, — a törvényalkotás, az államigazgatás, és bíraskodás terén, — béklyóba verte az egyéni akarati öntevékenység autonómiáját, addig a magánjog terén, — a gazdasági viszonyok kényszerű hatása alatt, — az egyéni akarati öntevékenység autonómiájának köre folytonosan tágult.

TARTALOMMUTATÓ

Az akaratí öntevekenység fogalma	3
I. Az akaratí öntevekenység a római közjogban	4
a) Az akaratí öntevekenység a központi állam- igazgatásban	5
b) Az önkormányzati közigazgatási közületek akaratí öntevekenysége	8
c) Az akaratí öntevekenység a római perjogban	14
II. Az akaratí öntevekenység szerepe a római magánjogban	25
1. Az autonóm akaratí öntevekenység akadályai	25
a) A civiljogi alakíságok korlátozó hatása az autonóm akaratí öntevekenységre	25
b) Az írásbeliség és okirati kényszer, mint az akaratí autonómia korlátai	28
2. Az akaratí öntevekenység autonómiájának érvényesülése	29
a) Az akaratí öntevekenység autonómiája a kötelmi jogban	30
b) Az akaratí öntevekenység autonómiája a családjogban	33
c) Az akaratí öntevekenység autonómiája az örökjogban	37
Összefoglalás	40